

▲ Medyka, pałac, widok korpusu głównego, łącznika i baszty. Stan sprzed 1939 r. Fot. Archiwum Dokumentacji Mechanicznej

Monika Kuhnke

Zbiory artystyczne Pawlikowskich w Medyce

Dziś Medykę, niewielką miejscowość położoną na Płaskowyżu Tarnogrodzkim, zwykle się powszechnie łączy jedynie z przejściem granicznym między Polską a Ukrainą. Trudno więc wyobrazić sobie ogromne znaczenie kulturowe, jakie to miejsce miało do momentu wybuchu ostatniej wojny i jak wielką stratą, już niemożliwą do powetowania, stało się unicestwienie tego wszystkiego, co powstało dzięki jednej rodzinie – rodzinie Pawlikowskich.

Była to rodzina niezwykła, która – jak pisał Stanisław Brzozowski – od końca XVIII wieku wydawała w każdym pokoleniu wybitne postacie, zasłużone dla kultury, gospodarki i życia publiczne-

go Polski. I choć do tej pory ukazało się i wciąż ukazuje wiele opracowań poświęconych życiu i działalności Pawlikowskich, pełne opracowanie monograficzne tej rodziny jeszcze nie powstało.

Majątek Medyka do 2. poł. XVIII w. stanowił własność Antoniego Lubomirskiego i Zofii z Krasieńskich Lubomirskiej, którzy wzniesli tu pałac i otoczyli go jednym z pierwszych parków krajobrazowych. Wkrótce dobra sprzedali Głogowskim. Od nich Medykę nabył w 1809 r. Józef Benedykt Pawlikowski (1770–1830), znany działacz gospodarczy (właściciel licznych dóbr w powiatach przemyskim i samborskim) oraz miłośnik dzieł sztuki. To on, jako pierwszy z rodu,

rozpoczął kolekcjonowanie grafik, starodruków, malarstwa i numizmatów.

Pasję tę kontynuował jego syn, Józef Gwalbert (1793–1852), który powiększył istniejące już zbiory. W tym czasie powstała także kolekcja monet i pieczęci historycznych (ok. 300 sztuk) oraz biblioteka. Jej zbiory ocenia się na ok. 20 000 druków i rękopisów oraz kilkaset map (ok. 600), a zbiory graficzne na 25 000 pozycji. W czasie pobytu w Wiedniu w latach 1822–1830 Józef Gwalbert współpracował blisko z Józefem Maksymilianem Ossolińskim przy gromadzeniu i katalogowaniu księgozbioru. To on w 1827 r., już po śmierci Ossolińskiego, przewiózł księgozbiór do Lwowa, a w latach 1834–1839 był wicedyrektorem Ossolinium. Ponadto, za zasługi dla kultury narodowej, został członkiem korespondencyjnym Krakowskiej Akademii Umiejętności i Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. *Otaczał się wieloma artystami* – pisze w opracowaniu dotyczącym historii zbiorów medycznych Jan Malczewski – *których zapraszał do Medyki*. Przebywali u niego m.in. Rafał Hadziewicz, Jó-

zef Dziewoński, Jan Wojnarowski, Teofil Żebrowski oraz znany grafik i rysownik Wincenty Kielisiński, który zostawił tutaj bogaty zbiór rysunków z natury, tematem ich była Medyka i okolice.

Kolejnym właścicielem Medyki został jedyny syn Józefa Gwalberta, Mieczysław (1834–1903). Wkrótce stworzył on z Medyki ważne miejsce spotkań lwowskiego środowiska naukowego i literackiego. Systematycznie powiększał zbiory. Zakupił m.in. rysunki Norwida, a samego poetę otoczył opieką. Chętnie wspomagał artystów, łożąc na ich wychowanie i wykształcenie (m.in. Franciszka Tępy oraz Anielę Pająkową). Wtedy powstały portrety Mieczysława, Heleny oraz Helci i prawdopodobnie Wandy Pawlikowskich, namalowane przez Pająkową oraz olejny portret Mickiewicza wedle szkiców z natury autorstwa Tępy. Mieczysław Pawlikowski powiększył także zbiory biblioteczne, przewożąc wkrótce ich część do Lwowa, gdzie dołączyły do pierwszej części, przeniesionej przez jego ojca w 1849 r. w obawie przed wojskami rosyjskimi i umieszczonej w klasztorze dominikańskim. Tam przez następne lata zbiory były udostępniane pracownikom naukowym. Za działalność patriotyczną (w 1863 r. był wicekomisarzem Rządu Narodowego na wschodnią Galicję) został skazany na dwa lata więzienia w Ołomuńcu. Później wyjechał za granicę, a po powrocie zamieszkał na stałe w Krakowie, dokąd zabral część zbiorów medycznych oraz w Zakopanem, w willi zaprojektowanej przez Stanisława I. Witkiewicza, na stokach Koziańca, a znanej jako „Willa pod Jedłami”.

Po jego śmierci znaczny majątek (o powierzchni 8600 ha) odziedziczył Jan Gwalbert Pawlikowski (1860–1939). Wszechstronnie wykształcony (studiował historię, geografii, historię literatury, prawo, a później rolnictwo), o szerokich zainteresowaniach, objął Medykę w 1887 r., a więc w wieku 27 lat i przez 28 lat był znakomitym administratorem, znajdując jednocześnie czas na działalność naukową i literacką. Sam pa-

(przez pewien czas służył wojskom rosyjskim za szpital), został rozebrany w 1890 r., a funkcję mieszkalną spełniała jedna z dawnych oficyn, dokąd Pawlikowscy przenieśli ocalałą część zbiorów. W latach 1891–1904 wykładał na akademii Rolniczej w Dublinach, tj. do momentu, kiedy osiadł we Lwowie. Tam wznosił budynek mający pomieścić zbiory biblioteczne przewiezione wcześniej przez Pawlikowskich do Lwowa. Te niezwykle bogate zbiory, na które złożyły się rękopisy (271), autografy (4 270), prace graficzne, rysunki, akwarele (w sumie 25 000) oraz mapy (ponad 1 000), w roku 1921 zostały przekazane w wieczysty depozyt do Ossolineum, gdzie umieszczono je w osobnym skrzydle jako zbiory Pawlikowskich.

Kolejny z rodu, Michał Pawlikowski (1887–1970), syn Jana Gwalberta, osiadł w Medyce w 1920 r. Pisarz, wydawca, kolekcjoner, działacz polityczny, wielki miłośnik Tatr i ich znawca. Ożeniony z Anielą z Wolskich, córką znanej poetki Maryli Wolskiej, stworzył w Medyce, wzorem swych przodków, ośrodek kultury polskiej i miejsce pobytu wielu znanych twórców, którzy chętnie przeby-

wali tam nieraz całymi latami. Pawlikowski z powodzeniem zajmował się także administrowaniem rodzinnych majątków. Po objęciu Medyki podjął decyzję o rozbiorze zajmowanej do tej pory oficyny, znacznie uszkodzonej w wyniku działań I wojny światowej, i wzniesieniu nowego domu, gdzie mógłby pomieścić rodzinne zbiory. Według jego projektu został wzniesiony jednopiętrowy dwór o cechach stylowych nawiązujących do architektury renesansu i baroku. Przy dworze powstała dwukondygnacyjna wieża połączona z korpusem głównym ogrodem zimowym, której drugą kondygnację zajmowało jedno pomieszczenie – pokój poety. To tu, przy prostym w formie stole, wykonanym z czarnego dębu i ustawionym tuż obok okna, powstać miały utwory i rozprawy Michała Pawlikowskiego.

Wystrój pozostałych pomieszczeń dworu znany jest jedynie z kilku fotografii i archiwalnego spisu – wyceny majątku po tragicznej II wojnie światowej. I tak z mebli na uwagę zasługiwał salon empiryczny (stół, dwie kanapy i 12 krzesel) oraz inne pochodzące z tego okresu, jak empiryczny wielki sekretarz szafa z jasnego mahoniu, które do Medyki trafiły zapew-

▲ Medyka, wnętrze jadalni. Stan sprzed 1939 r. Fot. Archiwum Dokumentacji Mechanicznej

▼ Medyka, salon. Stan sprzed 1939 r. Fot. Archiwum Dokumentacji Mechanicznej

ne w czasach Józefa Benedykta Pawlikowskiego, ponadto bliżej nie znana szafka z Cortina d'Apezzo inkrustowana wewnątrz i na zewnątrz, meble kolbuszowskie, w tym biurko oraz około 10 dobrych szaf, a także szafka z jasnego twardego drewna, podobno należąca do Słowackiego. W Medyce znajdował się także garnitur mebli stołowych wykonanych w stylu zakopiańskim, w którego skład wchodziły: kredens większy i dwa mniejsze, stół, dwa stoliki i 12 krzeseł. Warto wspomnieć o kilku ciekawych instrumentach muzycznych, jak empirowy szpinet z pionową harfą ze strunami i szafka grająca z cytrynowego drewna.

Jeśli chodzi o zbiory porcelany, były one eksponowane w dwóch gablotach. Przeważała porcelana „stara”, tj. XVIII w., pochodząca z manufaktury miśnieńskiej i wiedeńskiej. Interesujące były talerze (kilkadziesiąt sztuk) z pierwszej ćwierci XIX w. wykonane na zamówienie Pawlikowskich w Wiedniu, z dekoracją przedstawiającą rośliny z medycznej cieplarni. Ponadto zgromadzono kolekcję ponad 160 sreber, szkła, dywanów, pasów słuckich, kilimów, makat, kostiumów historycznych, brązów i kryształów, które dziś, wobec braku dokładniejszych danych, nawet nie sposób bliżej opisać.

Z malarzy bywali w Medyce, m.in. Wojciech Kossak, Kazimierz Sichulski, Marceli Maszkowski i wielu innych. Sam Pawlikowski był przeciwnikiem kosmopolityzmu w sztuce, domagał się sztuki narodowej. Nic dziwnego, że zachowany wykaz zawartości „galeryji obrazów”, obejmujący 136 pozycji, zawiera jedynie 13 przykładów malarstwa obcego. Pozostałe obrazy są autorstwa malarzy polskich, a duża ich część powstała na zamówienie bądź została zakupiona przez Michała Pawlikowskiego. Prawdopodobnie w czasie pobytu w Medyce Wojciech Kossak namalował dwa portrety naturalnej wielkości Michała i jego żony. Ponadto tego autora było kilka innych obrazów: m.in. fragment z *Raławic* i *Obrona Lwowa*. Maszkowski z pobytu w Medyce pozostawił dwie prace olejne: *Wnętrze huculskie* i *Cynoraryje* oraz akwarelę *Św. Michał*, a Kazimierz Sichulski obraz olejny zatytułowany *Żniwa*. Ponadto dwór w Medyce zdobiły obrazy Stanisława Witkiewicza (*Owce we mgle*), Jacka Malczewskiego (m.in. *Na skraju wsi*), Ferdynanda Ruszczyca, Leona Wyczółkowskiego, Jana Stanisławskiego, Stefana Filipkiewicza i wielu innych.

Duży zbiór stanowiły portrety, w tym

Stanisława Augusta Poniatowskiego, namalowany przez Michała Stachowicza oraz Anastazji z Mierów Dzieduszyckiej i Władysława Dzieduszyckiego, pędzla Giovanniego B. Lampiego. Tego ostatniego był także portret Prota Potockiego. Ponadto ściany medycznego dworu zdobiły autoportrety Rafała Hadziewicza i portrety Jaxa-Trojackich namalowane przez Józefa Pitschmana.

Wśród obrazów malarzy obcych na uwagę zasługiwał szkic do *Uczty w Kanie* Paolo Veronese, *Autoportret* Egona van Lin, *Zbrojownia* Davida Teniersa oraz Guercina *Troje nagich dzieci z gołąbkami*.

W przededniu II wojny światowej Michałowi Pawlikowskiemu udało się wywieźć część zbiorów do Lwowa, do jego kamienicy „Na Zaświeciu”. Tu miały szczęśliwie przetrwać pożogę wojenną. Stało się inaczej. Już we wrześniu 1939 r. zostały zagrabione przez Armię Czerwoną, podobnie jak te, które pozostały w dworze medyckim. W roku 1944 Medyka znalazła się na terytorium Związku Radzieckiego. Jak podaje Maria Trojanowska, w ruinach dworu urządzono stajnie lub oborę. Kiedy w 1948 r. Medyka znów znalazła się w granicach Polski, sytuacja nie wyglądała lepiej. W majątku gospodarował PGR. Pałac popadał w całkowitą ruinę, aż w latach 60. całkowicie go rozebrano.

Rodzinnie niewiele udało się ocalić, głównie pojedyncze rzeczy przewiezione wcześniej do domu pod Jedłami w Zakopanem, a miejsce, gdzie stał dwór, porosły drzewa. Medyka Pawlikowskich przestała istnieć. ❖

W PRACY WYKORZYSTANO

1. Prowizoryczne zestawienie szkód wojennych Michała i Aniela z Wolskich Pawlikowskich w Medyce i Lwowie. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zeszyt: Ministerstwo Prac Kongresowych, sygn. 214, s. 18–28
2. Jan Malczewski, Dwór w Medyce. Archiwum Biura Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą [Maszynopis]
3. Pawlikowski Michał Gwałbert. Oprac. Rościszlaw Skręt, Alina Szklarska Lohmannowa. Polski Słownik Biograficzny. Tom XXV. Wrocław 1980, s. 455–459
4. Stanisław Brzozowski, Jan Gwałbert Pawlikowski (1860–1939) [w:] Dom pod Jedłami i jego twórca. Studia i wspomnienia pod red. Wiesława A. Wójcika. Kraków 1997, s. 21–39
5. Marta Trojanowska, Aniela i Michał Pawlikowski w Medyce [w:] Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe. Warszawa 2000, s. 77–89